

УДК 378. 316.

Мудрик Алла Богданівна

кандидат психологічних наук, доцент кафедри загальної та соціальної психології Східноєвропейського національного університету імені Лесі українки

ДО ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ПРОФЕСІОНАЛА

Проблема вивчення особистості професіонала відноситься до найбільш важливих та складних проблем у психології. Особистісний ракурс професійного становлення найбільш повно дає змогу зробити основні узагальнення щодо ефективності професіоналізації особистості.

Особистість як центральна фігура професіоналізації об'єднує у собі основні чинники та умови цього процесу. Передусім, особистість визначає рівень адекватності відображення об'єкту конкретних професійних дій та операцій. По-друге, особистість у її мотивах, спрямованості, інтересах, установках тощо демонструє рівень її професійної придатності. І, по-третє, особистість є індикатором індивідуально своєрідних способів розв'язання типових життєвих і професійних задач, які визначають її індивідуальні можливості з точки зору професійного самовизначення.

Формування особистості професіонала в процесі оволодіння професійною діяльністю не можна зводити до розвитку її операціональної сфери у вигляді накопичення знань, навичок і вмінь. Вона передбачає становлення складних психічних систем регуляції соціальної поведінки особистості. Суттєву роль у цьому процесі відіграє розвиток уявлень про ті явища, які пов'язані з основними закономірностями професійного становлення, виявлення факторів регуляції його динаміки, побудова на цій основі системи рівнів усвідомлення себе суб'єктом власної професійної діяльності й розуміння соціальної значущості своєї професії. Все це утворює «комплекс необхідних умов ефективного формування особистості і досягнення такого рівня розвитку професійно значущих якостей, структур і механізмів регуляції поведінки, які необхідні для досягнення потрібного рівня придатності до професійної діяльності» [1, с. 113].

Щоб бути послідовним у подальшому представленні матеріалу, спробуємо окреслити основні напрямки досліджень особистості в професійній психології.

Традиційно особистість розглядається з позицій двох підходів. Згідно позицій першого, *діяльничного підходу*, особистість професіонала зазвичай вивчається в контексті відповідності (чи невідповідності) вимогам діяльності. Ці вимоги залежно від особливостей професійної діяльності детермінують професійну поведінку особистості. Професійна діяльність розвиває не лише відповідні їй вміння, навички, формує окремі функціональні системи, впливає на своєрідність психічних процесів, але і формує особистість загалом, її професійні якості, професійний тип. Цей підхід спрямований, як правило, на пошук типового в особистості професіонала, реалізується в профорієнтації, профвідборі, професіографії [1; 2; 4; 5 та ін.].

Другий підхід, *особистісний*, розглядає особистість з точки зору її індивідуальних особливостей, що проявляються у професійній діяльності. У діаді

«діяльність – особистість» акцент зміщується з поняття «професійна діяльність» на поняття «особистість професіонала». Згідно цього підходу, професійна діяльність розглядається не як основна детермінанта формування особистості, а як можливість прояву індивідуальності особистості. Цей підхід орієнтований на саморозвиток, самоактуалізацію особистості професіонала, на збільшення свободи вибору в професійному самовизначенні та формуванні індивідуального стилю діяльності. Таким чином підхід акцентує увагу на індивідуальності професіонала [1; 2; 4; 5 та ін.].

Теоретичну основу вивчення процесу професійного становлення особистості становлять наукові праці, що ґрунтуються на принципі детермінізму та єдності свідомості й діяльності, системного підходу в аналізі психічних явищ. У радянській та вітчизняній психології теорії професійного розвитку та становлення особистості представлені у працях К. Абульханової-Славської, Б. Ананьєва, Л. Анциферової, В. Бодрова, Л. Виготського, М. Дмитрієвої, В. Зінченко, Є. Клімова, С. Максименка, А. Маркової, Ю. Поваренкова, О. Саннікової, В. Шадрікова та інших [1; 2; 4; 5 та ін.].

Передумови постановки проблеми становлення особистості професіонала визначаються роллю та значенням діяльності в житті людини. Діяльність створює умови для самореалізації та самоствердження особистості, для пізнання навколишньої дійсності, для забезпечення матеріального благополуччя, створення матеріальних та духовних цінностей. Але особливе значення діяльності проявляється у розвитку особистості, а саме у формуванні її професійної спрямованості, ціннісних орієнтацій, стратегії поведінки, смислу і стилю життя.

Слід зазначити, що, вивчаючи процес професійного становлення особистості, необхідно здійснювати дослідження в двох напрямках: структурному та процесуальному. *Структурний напрям вивчення професійного становлення особистості* об'єднує дослідження, спрямовані як на вивчення окремих професійно-важливих якостей (ПВЯ) (елементно-аналітична позиція), так і на їх симптомокомплекси (системно-синтетична позиція). З точки зору елементно-аналітичної позиції, основна увага приділяється вивченню окремих психологічних особливостей особистості чи комплексів якостей у конкретних видах діяльності. ПВЯ виділяються залежно від їх значущості, універсальності для тих чи інших видів діяльності. Системно-синтетична позиція передбачає вивчення особистості професіонала як цілісної структури, що об'єднує значну кількість особистісних характеристик. *Процесуальний напрям вивчення становлення особистості* передбачає умовний поділ досліджень на два протилежні полюси: статистичний і динамічний. До статистичного можна віднести дослідження констатуючого характеру (на рівні фіксації фактів), а також дослідження, що розглядають особистість фахівця як деяку стабільну, нединамічну систему, яка характеризується набором якостей, психічних функцій, психофізіологічних властивостей, що забезпечують можливість оволодіння професією. Динамічний полюс процесуального напрямку об'єднує дослідження, спрямовані на вивчення розвитку особистості, формування ПВЯ, динаміку професійного становлення на різних його етапах, а також професійні кризи та деформації.

Проведений теоретико-методологічний аналіз дає підстави стверджувати, що більшість науковців розуміє *процес професійного становлення особистості* як довготривалий, різноплановий, досить динамічний процес, який передбачає вирішення комплексу суперечностей між соціально-професійними вимогами до особистості та її бажаннями і можливостями щодо їх реалізації; становлення складних психічних систем регуляції соціальної поведінки особистості; інтеграція процесів розвитку людини в онтогенезі та професіоналізації особистості протягом її життя. Динаміка професійного становлення фахівця проходить певні стадії розвитку та визначається специфікою професійної діяльності [1; 2; 3; 4; 5 та ін.].

Неабиякого значення у становленні особистості професіонала відіграють моральні норми. «Моральна особистість» сповнена вищими, духовними цінностями, якими вона керується в ситуаціях морального вибору. Оволодіння цими цінностями і прагнення реалізувати їх у своєму житті є найважливішим *критерієм зрілості спеціаліста* та основою його *професійної моральної надійності*. Професійну надійність фахівця розуміють як здатність слідувати моральним та етичним вимогам професії; вміння протидіяти натиску ситуацій і обставин, які здатні порушувати моральні норми. Моральна надійність фахівця та сформована *професійна ідентичність* є важливими компонентами *професійного здоров'я*. Несформована професійна ідентичність призводить до виникнення «професійного маргіналізму», який розуміється як невідповідність особистості професіонала та його поведінки етико-нормативним вимогам професії. Якщо фахівець не набув професійної надійності, то настає «*професійна деформація*», яка розглядається як причина виникнення психологічних бар'єрів та зміни якостей особистості, що з'являються під впливом виконання професійної діяльності [3].

Комплексне вивчення професійно-компетентної особистості фахівця, процесу її професійного становлення, основних його етапів та закономірностей даватиме змогу цілісно дослідити моделі професійної поведінки та розвитку особистості фахівця, які знижують ймовірність виникнення професійних розладів та деформацій.

Джерела та література

1. Вірна Ж. П. Мотиваційно-сміслова регуляція у професіоналізації психолога : Монографія. / Вірна Ж. П. – Луцьк : Ред-вид. відд. “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім.Л.Українки, 2003. – 320 с.
2. Бодров В. А. Психология профессиональной пригодности : учеб. пособие для вузов / В. А. Бодров. – М. : ПЕРСЭ, 2001. – 511 с.
3. Г. Ложкін, Н. Воляннюк Психология маргіналізму в професійній кар'єрі / Г. Ложкін, Н. Воляннюк // Професійна психологія : реалії та перспективи розвитку : Збірник матеріалів конференції // За заг. ред. проф. Ж. П. Вірної. – Луцьк : Волин. Нац. Ун-т ім. Лесі Українки, 2008. – С. 151 – 158.
4. Маркова А. К. Психология профессионализма / А. К. Маркова. – М. : Международный гуманитарный фонд «Знание», 1996. – 308 с.
5. Саннікова О. П. Феноменологія особистості : вибр. психол. пр. / О. П. Саннікова. – О. : СМІЛ, 2003. – 256 с.